

VIJF JAAR CATECHETISCHE LITERATUUR

Een overzicht

'Pas op, dat je niet door boeken wordt verslonden!' (J. Wesley)

Ondanks de massale invoering van computerapparatuur in onderwijs en wetenschappen, ziet het er niet naar uit dat het gedrukte en geschreven woord spoedig tot het verleden zal behoren: aldus de directie van een grote Nederlandse educatieve uitgeverij bij de viering van haar eeuwfeest. Als we kijken naar de onstuimig groeiende stroom van catechetische literatuur, lijkt het er inderdaad op dat de catecheet zijn boekenkast voorlopig nog wel niet belooft om te ruilen voor een beeldscherm: de drukpersen draaien immers nog vo op voor de catechese!

In het navolgende is een poging gedaan om een niet-uitputtend overzicht te bieden van de belangrijkste catechetische boeken en brochures welke de laatste vijf jaar zijn verschenen. Daarbij hebben de volgende beperkingen gegolden:

- het betreft uitsluitend Nederlandstalige literatuur;
- projecten, methoden, didactisch materiaal enz. worden niet vermeld; een uitgebreid overzicht voor wat betreft het voortgezet onderwijs werd onlangs gepubliceerd in 'Verbum' (1);
- het gaat merendeels om na 1980 gepubliceerde boeken en brochures, welke momenteel nog steeds verkrijgbaar zijn;
- themanummers en tijdschriftartikelen zijn (een enkele uitzondering daargelaten) buiten beschouwing gelaten.

Zakboekjes, vocabularia en naslagwerken

De vaak gehoorde verzuchting dat er zoveel gepubliceerd wordt dat het voor de praktisch werkzame catecheet allemaal niet meer bij te benen is, was aanleiding tot de samenstelling van het *Handboek voor het godsdienstonderwijs* (2). Dit handboek - opgezet rond een twaalftal onderwerpen - wil uitdrukkelijk een brug slaan tussen theorie en praktijk; naast reflexieve bijdragen treft men derhalve ook praktijklessen aan. Hoewel niet direct voor schoolcatechese bedoeld, maar daarvoor zeker een bruikbaar hulpmiddel, is ongetwijfeld het *Katechetisch lexicon* (3). Het naslagwerkje ontstond vooral vanuit de behoefte van veel vrijwilligers (bij het protestants kerkelijk onderricht) om snel en efficiënt een antwoord te vinden op de vraag: "hoe zat het ook alweer?" Het boekje biedt een keur aan informatie aan de gebruiker, die er een handzaam 'zakboekje' aan kan hebben. Hiermee vergelijkbaar, doch minder omvangrijk, is het themanummer van 'Catechetische Informatie': *Catechetisch vocabularium* (4), waarin vanuit catechetisch oogpunt een eenvoudig toegankelijke benadering wordt gegeven van een groot aantal woorden, uitgewerkt naar de klassikale situatie toe. Als een poging tot antwoord op vragen naar feitelijke informatie over de (katholieke) kerk, ontstond een aantrekkelijk opgemaakte brochure *Kijk op kerk* (5). Hierin zijn de belangrijkste begrippen uit de katholieke traditie bijeengebracht rond vier grote blokken: oorsprong, geschiedenis, samenkomen en uiteengaan. Het achterin opgenomen register geeft deze brochure een lexicografisch tintje.

Twee naslagwerken op het terrein van de werkvormen: *Het didaktisch werkvormenboek* (6) en *Didaktische werkvormen* (7). Het eerste is een overzichtswerk van zoveel mogelijk didactische werkvormen (ingedeeld in een vijftal hoofdgroepen),

voorafgegaan door een stuk theoretische achtergrondinformatie. Het tweede is een herziene opzet van het indertijd door de Vereniging van Katechese Docenten (VKD) uitgegeven (losbladige) boek onder gelijknamige titel. De vernieuwde opzet voorziet in 6 afzonderlijke delen, waarin de werkvormen per gebied volgens standaardmodel worden beschreven. (N.v.d.r.: voor een wat bredere presentatie van dit werk, zie het voorafgaand Korrelnummer, 1985/3, pp. 238-239).

De *Kritische godsdienstdidactiek* (8) van J. v.d. Ven, waarin een kritische theorie van de religieuze vorming in het onderwijs wordt gepresenteerd, functioneert sinds zijn verschijnen in 1982 als een niet meer weg te denken standaardwerk in catechese en catechetiek. Eveneens te beschouwen als handboek - maar dan op het terrein van de volwassencatechese - is Baers' en Henau's *God is groter* (9): een lijvig werkboek, dat op tal van manieren te gebruiken is in de geloofsbegeleiding aan en als geloofsverdieping voor volwassenen. De vele oefeningen, theologische excursies, teksten en registers maken dit boek tot een monumentaal naslagwerk.

Een tweetal dossiers verscheen bij het HKI te Nijmegen: het *Dossier bevrijdingscatechese* (10), waarin een groot aantal studies, werkdocumenten en praktijkbeschrijvingen rond deze vorm van catechese werd opgenomen; en *Leren waarden* (11), waarin een bloemlezing van uiteenlopende teksten op het terrein van de morele vorming. De meest recente publicatie ten aanzien van morele vorming is v.d. Vens *Vorming in waarden en normen* (12), waarin het eerder voorgestelde model van de 'argumentatieve dialoog' verder wordt uitgewerkt.

Empirisch-pedagogisch onderzoek

Een vijftal proefschriften werd de afgelopen drie jaren als 'handelseditie' aangeboden. Het empirisch-pedagogisch onderzoek onder jongeren tussen 12-20 jaar van T. Andree leverde veel gegevens op omtrent de godsdienstige opvoeding van deze leeftijdsgroep, welke werden neergelegd in *Gelovig word je niet vanzelf* (13). Uit het onderzoek resulteerde o.a. dat bidden en naar de kerk gaan de twee voornaamste pijlers blijken te zijn waarop de godsdienstige opvoeding van deze jongeren rust. Geconfronteerd met volstrekt gedemotiveerde leerlingen, stelt v.d. Burg in zijn dissertatie *Uitocht uit de illusie* (14) twee vragen aan de orde: wat moet de *inhoud* van het godsdienstonderwijs zijn om deze orde- en motivatieproblemen te voorkomen en onder welke *agogische* condities kan er een proces van samenwerking tussen docent en leerling op gang komen? Het onderzoek gaat verder dan alleen de probleemanalyse, en wil ook suggesties geven om bij de planning van lessen of een leerplan rekening te houden met de als gunstig ervaren voorwaarden tot relevantiebesef bij de leerlingen.

In het godsdienstpedagogisch onderzoek van Schaap, *Samen leren leven en geloven* (15), wordt een poging gedaan om ten dienste van de godsdienstige vorming een leermodel te ontwerpen, dat recht doet aan de eigen inbreng van de lerenden én aan de inhoud die ter sprake komt. Centraal staat derhalve de vraag, hoe mensen persoonlijk en gezamenlijk kunnen leren omgaan met kernwoorden van geloven, zodanig, dat ze zelf actief leren en zich ontwikkelen.

Tenslotte twee proefschriften op het terrein van de 'basisschoolcatechese'. De vraagstelling in de dissertatie van Van Gerwen, *Catechetische begeleiding* (16) luidt: is het effect van een curriculum fundamentele catechetiek - wat betreft kennis, inzicht en belangstelling - afhankelijk van de explicitering van de systematiek? Het empirisch onderzoek, uitgevoerd onder leerkrachten met behulp van een aantal 'districtscatecheten', leverde weliswaar geen positief antwoord op de vraag op, maar wel een aantal winstpunten voor de catechetische begeleiding. Om inzicht te krijgen in

de inhoudelijke stellingnamen van onderwijsgeevenden aan katholieke basisscholen met betrekking tot catechese, verrichtte de socioloog Cia assen een uitgebreid veldonderzoek, waarvan de resultaten werden neergelegd in het proefschrift *Schipperen tussen school en kerk* (17).

Over het 'doorgeven van het geloof'

Aan het 'intergeneratieve' probleem (het doorgeven van het geloof aan de toekomstige generatie) wordt in de literatuur veel aandacht besteed. Het Nederlands Landelijk Pastoraal Overleg van 1982 was geheel gewijd aan deze problematiek, hetgeen leidde tot de brochure *Geloofsoverdracht* (18). Veel van dezelfde bekommernissen zijn ook terug te vinden in kerkelijke documenten als de pauselijke adhortatie *Het geven van catechese in onze tijd* (19) en de bisschoppelijke intentieverklaring *Perspectieven voor de catechese in Nederland* (20); en verder ook in de NRK-brochure *Een weg in de catechese* (21) en de gespreksbrochure *Schoolcatechese aan jongeren* (22).

In *Twee geloven in één huis* (23) doet Nieuwenhuis verslag van zijn peiling onder ongeveer 500 ouders met opgroeiende kinderen, om daarmee in kaart te brengen wat met veel van de gezinnen uit de 'tussengeneratie' ten aanzien van geloof en kerkbeleving is gebeurd (vgl. ook de TV-uitzendingen *Uit de grond van mijn hart* (24)), om daarmee een poging te doen een brug te slaan tussen de geloofsbeleving van huidige jongeren en die van hun ouders, en wegen te zoeken waarlangs een geloofsgesprek tussen beiden weer mogelijk kan worden.

Het tijdschrift *Concilium* besteedde twee themanummers aan het *Doorgeven van het geloof aan komende generaties* en *Jeugd zonder toekomst* (25). Saris gaat in zijn boek *Samen leren geloven* (26) na, welke mogelijkheden mensen hebben bij hun persoonlijke ontwikkeling en hun gelovige vorming in uitwisseling met elkaar. Saris onderzoekt, waardoor het proces van wisselwerking en wederkerigheid niet op gang komt of op een gegeven moment ernstig stagneert. Hoe jongeren tegen hun ouders aankijken (en andersom) wordt in twee brochures: *M'n ouders, m'n kinderen, lozen of loslaten* (27) en *Op zoek naar sleutels* (28) verhalenderwijze benaderd.

Over hun geloofsbeleving- en ervaringen komen jongeren zelf - zonder 'deskundig commentaar' - aan het woord in *Geloof het of niet* (29). Onderzoeken onder een aantal protestantse en gereformeerde jongeren over hun gedachten en ervaringen rond geloven en God, leidde tot de publikatie *Godsdienstbeleving van jongeren tussen veertien en achttien jaar* (30); een onderzoek naar de motieven van kerkverlating en naar het hedendaags geloven van een aantal jongeren tot *Het lege testament* (31).

Handreikingen - merendeels in de vorm van kleine brochure - t.a.v. jongeren- en kinde~techese in buitenschools verband, verschenêri' er legio (32). Vrijwel alle hebben ze tot doel praktische suggesties te bieden voor de organisatie van deze vorm van catechese/ catechisatie resp. godsdienstige opvoeding. D~ bundel *Godsdienstige opvoeding in het geding* (33) schûtelt de lezer in totaal 21 bijdragen voor die het godsdienstpedagogisch denken ten aanzien van gezin, school en kerk in kaart brengen, en waarin zowel de fundamentele als de praktische kant ervan aan bod komen.

Een spraakmakende publikatie waren V.d. Berks 'rapsodische verkenningen' over catechese, school, geloof en opvoeding in *Vluchten kan niet meer* (34), waarin de auteur aantoonde dat de huidige maatschappij in een fundamentele crisis is terecht gekomen waar het unieke van het menselijk bestaan en de openheid van het mysterie karakter ervan volkomen dreigt te verstikken. Voor een breder geïnteresseerd publiek werkte hij later de grondideeën van dit boek uit in

Opvoeden in geloven (35), waarvan de inhoud overigens mede bepaald werd door de KRO-radiouitzendingen onder dezelfde titel.

Catechetische opties

In *Katechese in het voortgezet onderwijs* (36) wordt een handzaam vergelijkend overzicht geboden van de standpuntbepalingen van zes schoolcatechetische opties (V.d. Ven, Nieuwenhuis, HKI, V.d. Berk, auteurs *Naderen om te horen*, F.H.Kuiper), afgesloten met een analyse van de kerkelijke documenten *Algemeen Directorium voor Katechese* en *Catechesi Tradendae*; een brochure die tot doel had impulsen te geven voor een onderling gesprek tussen de verschillende 'stromingen'. De spanning tussen de algemene visie van genoemde kerkelijke documenten en visies die afgestemd zijn op concrete situaties, weerspiegelt zich ook in een boekje als *Tussen kansel en leslokaal* (37), waarin de relatie tussen kerk en school centraal staat. Waar de een van mening is dat de kerk een specifieke taak t.O. v. schoolcatechese heeft, stelt de ander dat deze relatie niet langer te legitimeren is.

De essentiële opgave om bij levensbeschouwelijke vorming geen abstractie te maken van het concrete gesitueerd-zijn van jongeren vormt de centrale intuïtie van *De waarheid duurt maar één moment* (38), waarin een pleidooi gehouden wordt voor de stelling dat - welke stroming men ook aanhangt - men niet om de noodzaak heen kan van situationeel bezig zijn. Of anders geformuleerd: een onderwijsleerproces kan pas echt iets betekenen, als het (o.a.) geworteld is in het hier en nu.

Spanningen rond catechese

Spanningen rond catechese (39) werden door een zevental auteurs in een gelijknamige bundel vastgelegd: zeven momentopnamen die niet alleen probeerden die zaken vast te leggen waar het inhoudelijk om draait, maar tevens de beleving van mensen die daarmee - in het brede vlak van kerk en samenleving - worstelen.

De spanningsvolle en nog immer veelbesproken verhouding tussen openbaring/traditie en ervaring, was voor de redactie van *Tijdschrift voor Theologie* aanleiding om hieromtrent een thematisch nummer uit te brengen: *Ervaring en traditie in de catechese* (40), waarin vooral de typisch theologische kanten aan de discussie werden uitgediept. In hetzelfde jaar (1982) tekende de redactie van 'Verbum' voor een 'intentieverklaring' met betrekking tot een aantal *Fundamentele aspecten omtrent doel en inhoud van de schoolcatechese* (41); een inspirerende verklaring, die veel reacties opriep (42) en een bijdrage leverde aan de verdere catechetische reflexie en discussie.

Spanningen: ook met betrekking tot keuzen en interpretaties van de levensbeschouwelijke vorming. Zie *Levensbeschouwelijke vorming in de samenwerkingschool* (43): een nota van de VKD, welke tot doel had tot meer helderheid te komen inzake de zgn. 'samenwerkingschool', met het oog op een op de toekomst gericht beleid in dezen. In het zgn. *Slevo-rapport Katechese en andere levensbeschouwelijke vorming in het katholiek voortgezet onderwijs* (44) wordt een poging gedaan om orde te scheppen in de veelheid van termen en begrippen, en beschreven op welke verschillende wijze in de levensbeschouwelijke vorming de eigen traditie kan worden ingevuld; eveneens vooral met het oog op toekomstig beleid (45).

Spanningen tenslotte ook, waar het gaat om het beeld van joden en jodendom in catechetisch materiaal; neergelegd in *Richtlijnen voor het onderzoek naar anti-judaïsme in catechetische materiaal* (46) en *Het beeld van Joden en Jodendom in catechetische methoden* (47): twee brochures die catecheten attent maken op mogelijk anti-joodse tendenzen in het door hen gebruikt materiaal. Ook twee bijdragen in de

bundel *Werkelijkheid en fictie in godsdienstonderwijs en catechese* (48) gaan in op deze actuele problematiek.

Een nieuwe visie op het vak godsdienstonderwijs, waarbij de les stof geordend in thema's afgeleid wordt van vragen die leven bij ieder mens, werd neergelegd in *Een nieuwe kijk op godsdienstonderwijs* (49). Hoe dit vak een structurele plaats kan krijgen binnen het geheel van het (voortgezet) onderwijs door middel van de ontwikkeling van een (deel)- schoolwerkplan, is beschreven in *Godsdienstonderwijs in het schoolwerkplan* (50).

Nieuw zicht op de Schrift

Zowel in school als in parochie staat het gebruik van de bijbel in de catechese in toenemende mate in de belangstelling. Deze grotere aandacht gaat gepaard met een nieuw zicht op de Schrift en op de plaats ervan binnen kerk en samenleving. Onder invloed van verschuivingen in exegese en theologie openden zich nieuwe perspectieven op de oorsprong van de bijbel en de betekenis ervan voor de huidige samenleving. Tegelijkertijd groeide er een bewustwording van de noodzaak de christelijke geloofstraditie als zodanig uitdrukkelijker onder woorden te brengen door het heropenen van de bijbelse bronnen. Het *Dossier bijbel en catechese* (51) wil een aantal stimulansen geven voor deze hernieuwde oriëntatie op het bijbelgebruik in de catechese.

Minder omvangrijk en eigenlijk bedoeld als algemene inleiding op een nieuwe serie bijbelprojecten, is *Open Boek* (52), waarin wordt uiteengezet hoe heden ten dage de bijbel in de catechese kan worden geopend onder gelijktijdige verkenning van de samenleving van vandaag. De talloze kinderbijbels welke sinds de laatste decennia verschenen werden eerder al geanalyseerd in *Rapport kinderbijbels* (53); in *Kinderbijbels vergeleken* (54) werden opnieuw meer dan 50 op dat moment in omloop zijnde kinderbijbels nader beschouwd; momenteel wordt alweer gewerkt aan een vervolg op dit boekje.

Verhalen-, praat- en fotoboeken

Uit de vele momenteel ter beschikking staande verhalen- en fotoboeken lichten we er enkele uit. In 1984 verscheen bij het HKI het eerste van een serie 'Kijken praatboeken', onder de titel *Naar Gods-beeld* (55): een boek waarin geschilderd werd hoe mensen aarzelend en zoekend op weg zijn naar hun God. Spoedig daarna werd dit boek gevolgd door *Rijk van gerechtigheid* (56), een kijken praatboek rond het Onze Vader dat twee begrippen, 'het Rijk Gods' en het 'doen van gerechtigheid' (wezenlijk met elkaar verbonden) centraal stelt. Deze kijk- en praatboeken zijn samengesteld voor (jong)volwassenen die zich individueel of in groepsverband willen bezinnen op hun eigen geloven en willen tevens een ondersteuning zijn om de geloofscommunicatie tussen jongeren, volwassenen en kinderen weer mogelijk te maken.

Na An KesseIers twee eerste verhalenbundels *Sta eens even stil* (57) en *Ontdek het zelf* (58) heeft ook haar derde bundel *De feesten van het jaar* (59) zijn weg gevonden naar veel ouders, leerkrachten en catecheten. In dit laatste boek is een aantal uiteenlopende verhalen, teksten, legenden en eigentijdse jeugdliteratuur bijeengebracht, gegroepeerd rond de feesten van het jaar. Een heel bijzonder prentenboek verscheen in 1983 onder de titel *Tekenen van leven* (60). Ruim 200 tekeningen van "Woeloem" (Wim HesseIs; als illustrator bekend van o.a. de *Kritische Gemeente IJmond*, *De Bazuin* en *Uittocht*) werden in dit breedband boek bij elkaar gebracht, merendeels voorzien van medita-

tieve teksten of bijbelcitaten.

Tenslotte valt spoedig het gezinsgeloofsboek *Al de dagen van ons leven* (61) te verwachten: een vertaling en bewerking van het Duitse *Durch das Jahr durch das Leben*. Dit boek - met veel verhalen, liederen, gebeden, gedichten en reflexieve teksten - zal in het bijzonder gericht zijn op de "ondersteuning van de christelijke gezinscultuur zoals die in het leven van alledag gestalte kan krijgen en op bijzondere momenten in het leven of door het jaar meer uitdrukkelijk beleefd en gevierd wordt" (62).

Historische studies

Historische studies met betrekking tot catechese en catechetiek verschijnen heden ten dage nauwelijks; althans niet in het Nederlandse taalgebied (63). Twee uitzonderingen zijn het jubileumnummer van 'Verbum': *Een halve eeuw geschiedenis van een tijdschrift in het spanningsveld tussen theologie en pedagogiek* (64), waarin P. Cooreman vooral aandacht besteedt aan de langzame doorbraak en ontwikkeling van (school)catechese en aan datgene wat die doorbraak afremde dan wel bespoedigde. En vervolgens de studie van A. Lemmens, *Schoolcatechese in Nederland* (65), waarin de geschiedenis van vorm en plaats van de basisschoolcatechese in Nederland sinds de eeuwwisseling vanuit een gelovige optiek wordt bestudeerd. De genoemde dissertaties van Van Gerwen en Claassen (66) tenslotte, bevatten enkele historische hoofdstukken, welke nodig zijn om het onderzoek in het brede kader van de catechetische ontwikkelingen te zetten.

Parochie-opbouw en -catechese

Parochiecatechese, gelovige gemeenschapsopbouw, parochie-opbouw, systematische aanpak van de volwassencatechese, catechetische vorming van vrijwilligers, nieuwe vormen van sacramentencatechese: op al deze min of meer met elkaar samenhangende terreinen is de laatste jaren eveneens veel lectuur verschenen.

In de *Werkschets parochiecatechese* (67) wordt aangegeven, wat er zoal onder deze term verstaan wordt en hoe de diverse vormen van catechese in parochieverband daar onder te brengen zijn; mét de vragen en problemen die daarbij opkomen. Deze 'werkschets' wil een aanzet geven om het catechetisch beleid in parochies bespreekbaar te maken en perspectieven te bieden voor een mogelijke richting. Ook het tijdschrift *Opstap* besteedde twee volledige jaargangen aan resp. gelovige gemeenschapsopbouw en systematische aanpak van de volwassencatechese (68). Parochie-opbouwen - catechese komen verder uitdrukkelijk aan de orde in *Parochieopbouw* (69): een praktische ondersteuning voor mensen die zich actief inzetten in hun parochies; een handreiking en verheldering van sociaal-culturele en kerkelijke ontwikkelingen in onze tijd. En voorts in *Op de tast* (70), waarin gezocht wordt naar - vooral voor jongeren - vormen van een eigentijdse parochiegemeenschap.

Aan vorming en toerusting van vrijwilligers wordt op vele manieren aandacht besteed. In de *Handreiking aan vrijwilligers in het pastoraat* (71) zijn daaromtrent vele praktische bijdragen te vinden. Een samenwerkingsproject tussen *Diocesane Pastorale Centra*, de *Katholieke Radio Omroep* en het *Kontakt Katholieken inzake Edukatief werk* leidde tot de multimediale toerustingscursus *Te rade gaan* (72): een cursus om te leren hoe parochieel beleid gemaakt kan worden door zicht te krijgen op de (gevolgen van de) veranderingen die zich inzake kerk en samenleving voordoen, bewustwording van wat een parochie betekent enz. Om meer helderheid te krijgen omtrent het eigen functioneren in de parochie en om het eigen werk effectiever te maken voor de opbouw van een levende geloofsgemeenschap, werd de catechetische brochure

Levende stenen (73) geschreven. Hoe vrijwilligers een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan de realisering van een 'droomplan volwassencatechese': daarover levert het lijvig werkboek *Bergen verzetten* (74) - een verslag van een driejarig plan om volwassencatechese kwantitatief en kwalitatief een vaste plaats te geven in het parochiepastoraat - de nodige bouwstenen. In hun boekje *Anders op weg in de catechese* (75) gaan Lalleman en Schippers uitvoerig in op de achtergronden van deze 'vrijwilligersbeweging'; hierbij gaat het huns inziens niet alleen om nieuwe vormen, maar ook en vooral om een andere 'manifestatie van de geloofsgemeenschap. Bovendien bieden ze vele praktische handreikingen aan deze doelgroep.

V voorbereiding op de sacramenten

In het KASKI-rapport *Meetellen en meedoen* (76) werd een afsluitende evaluatie gegeven van de onderzoeken naar de belangrijkste vormen van kerkelijke participatie: doop, vormsel en eerste communie. Eerder verschenen daarover drie afzonderlijke rapporten: *Dopen ... ja waarom eigenlijk?* (77), *Wie vormt wie?* (78) en *Aan de tafel van de Heer* (79). Afgezien van de talrijke uit onderzoek verkregen gegevens met betrekking tot de praktijken rond deze initiatiesacramenten werd met deze analyses onomstotelijk aangetoond, dat de rol van de traditie vrijwel uitgespeeld lijkt te zijn als het gaat om mensen christelijk en kerkelijk te motiveren.

Een *Overzicht* van praktische literatuur en concreet materiaal rond eerste communie en vormsel verscheen onlangs in *Opstap* (80). Voor parochiële werkgroepen en pastores die belast zijn met de voorbereiding op deze sacramenten werd door het HKI een 'raamwerk sacramentencatechese' samengesteld, onder de titel *Gaandeweg de weg gaan* (81). In deze brochure wordt een kader geboden, opgevuld met verschillende concrete suggesties om de voorbereiding van deze sacramenten ter hand te kunnen nemen binnen het kader van parochieopbouw. Tenslotte kan voor wat betreft de catechese en liturgie van de doop nog worden genoemd *Gedoopt voor mensen* (82): een werkboek dat zich vooral richt op een aantal praktijken rond de doopcatechese en doopliturgie, met name ook op de vormgeving van het vieren en symbolieken die daarin een rol kunnen spelen.

Besluit

Ondanks de aan het begin van dit overzicht opgelegde beperkingen, ligt er toch een lange lijst van recente en interessante publicaties voor op het terrein van catechese en catechetiek. Het overzicht laat zien, dat de catechetische boekenkast alleen al met studieuze materiaal dat de laatste vijf jaar is verschenen, rijkelijk gevuld kan worden. Wanneer je, nieuwsgierig geworden naar de verdere inhoud van de genoemde titels, aan het lezen slaat: "pas op, dat je niet door boeken wordt verslonden!"

VOETNOTEN

1. Zie *Verbum* 52(1985)1-2. Overigens verschijnt voor het basisonderwijs ieder jaar een 'aanvulling' op het *Overzicht Katechetische Projecten* (Nijmegen, HKI, 1976 vv.).
2. *Handboek voor het godsdienstonderwijs*. Den Haag, Boekencentrum, 1985 (losbladige uitgave).
3. F.H. Kuiper-B. Robbers (red), *Katechetisch lexicon*. Wat is wat in de catechese. Delft, Meinema, 1985. 152 pp.

4. *Catechetisch vocabularium*. Themanummer *Catechetische Informatie* 10(1982)2.
5. *Kijk op kerk*. Tilburg, Uitg. Katechetisch Centrum, 1983. 32 pp. Een drietal catecheten stelde voor de schoolbibliotheek van een katholieke school een lijst met aanbevolen boeken samen, welke bij dit centrum is te verkrijgen.
6. P. Hoogeveen-J. Winkels, *Het didactisch werkvormen boek*. Variatie en differentiatie in de praktijk. Nijmegen, Dekker & V.d. Vegt, 1982. 255 pp.
7. S. v. Beurden-M. Agterberg (red), *Didactische werkvormen voor docenten van geestelijke en maatschappelijke vakken 6* dln. Schiedam, VKD/KPC/Segers, 1984 vv.
8. J. v.d. Ven, *Kritische godsdienstdidactiek*. Kampen, Kok, 1982. 700 pp.
9. J. Baers-E. Henau, *God is groter*. Werkboek rond het geloven. Tiel-Weesp, Lannoo, 1980; 1985 (3e). 672 pp.
10. F. Eijkman-J. v. Lier, *Dossier bevrijdingscatechese*. Een bundel studies, werkdocumenten en praktijkbeschrijvingen. Nijmegen-Amersfoort, HKI/De Horstink, 1979. 236 pp.
11. J. Simons (red), *Leren waarderen*. Een bundel studies rond de problematiek van de morele vorming binnen het onderwijs. Nijmegen, HKI, 1984. 304 pp.
12. J. v.d. Ven, *Vorming in waarden en normen*. Kampen, Kok, 1985.
13. T. Andree, *Gelovig word je niet vanzelf*. Godsdienstige opvoeding van r.k. jongeren tussen 12-20 jaar. Nijmegen, Dekkers & V.d.Vegt, 1983. 384 pp.
14. L. v.d. Burg, *Uittocht uit de illusie*. Over het stimuleren van morele en religieuze ontwikkeling bij twaalf-tot-zeventienjarigen in het godsdienstonderwijs. Kampen, Kok, 1984. 464 pp.
15. J. Schaap, *Samen leren leven en geloven*. Een godsdienstpedagogisch onderzoek naar het omgaan met kernwoorden van geloven in situaties van dialogisch leren en begeleiden. Den Haag, Boekencentrum, 1984. 328 pp.
16. G. v. Gerwen, *Catechetische begeleiding*. Een onderzoek naar het effect van een educatieprogramma voor onderwijsgeevenden aan het basisonderwijs. Kampen, Kok, 1985, 294 pp. Ten dienste van catechetische begeleiders van mensen die onderwijs geven aan kinderen van 4-8 jaar werd in 1981 een boek samengesteld onder de titel *Geleidelijk* (Nijmegen, HKINRK, 1981. 122 pp.).
17. A. Claassen, *Schipperen tussen school en kerk*. Een onderzoek bij onderwijsgeevenden van katholieke basisscholen naar de situatie van de hedendaagse basisschoolcatechese tegen de achtergrond van haar geschiedenis. Nijmegen, Dekker & V.d.Vegt, 1985. 354 pp.
18. *Geloofsoverdracht*. Een reactie van de *loslaten*. Stichting Levensvorming Jeugd bisschoppen op de aanbevelingen van het en Jongeren, Sekr. bisdom Den Bosch, LPO over

geloofsoverdracht tussen jongeren en ouderen. Utrecht, Sekr. RKK, 1982. 16 pp.

19. *Het geven van catechese in onze tijd*. Apostolische adhortatie "Catechesi Tradendae" van paus Joannes Paulus II, Rome, 1979. O.a. uitgegeven als special van van *Archief van de Kerken* 34(1979)25.

20. *Perspectieven voor de catechese in Nederland*. Verklaring van de Nederlandse bisschoppen. Utrecht, Sekr. RKK, 1982. 24 pp.

21. *Een weg in de catechese*. Brief aan teamleiders en –leidsters van katholieke basisscholen. Nijmegen, RKK, 1984. Bij deze brochure is tevens een 'leeswijzer' verkrijgbaar.

22. X. v.d. Spank – J. De Schepper, *Schoolkatechese aan jongeren*. Aanzetten tot gesprek tussen ouders, leerkrachten, directies, schoolbesturen, pastores. Sekr. Bisdom Den Bosch, 1981, 16 pp.

23. J. Nieuwenhuis, *Twee geloven in één huis*. Het geloof van de tussengeneratie. Baarn, Ambo, 1983. 160 pp.

24. *Uit de grond van mijn hart*. Multimediaal project over geloofservaringen van jongeren en ouderen. Hilversum, KRO, 1984. Behalve het cursusboek zijn van dit project ook audio- en videocassettes verkrijgbaar én (bij het KPC in Den Bosch) een brochure met didactische aanwijzingen.

25. Zie *Concilium* 1984/4 en 1985/5.

26. W. Saris, *Samen leren geloven*. Relatiecatechese. Haarlem, Gottmer, 1982. 288 pp.

27. *M'n ouders, m'n kinderen, lopen of loslaten*. Stichting Levensvorming Jeugd en Jongeren, Sekr. Bisdom Den Bosch, 1980.

28. *Op zoek naar sleutels*. Persdienst bisdom Breda, z.j.

29. E. Boom-M. Janse-J. Los, *Geloof het of niet*. Jongeren over geloof en ongeloof. Delft, Meinema, 1985. 84 pp.

30. L. v. Driel-I. Kole, *Godsdienstbeleving van jongeren tussen veertien en in tien jaar*. Een vergelijkend onderzoek gehouden op drie protestants-christelijke en drie reformatische scholen van het Algemeen Voortgezet Onderwijs. Kampen, Kok, z.j., 160 pp.

31. P. v.d. Ploeg, *Het lege testament*. Een onderzoek onder jonge kerkverlaters. Franeker, Wever, 1985.

32. Wat betreft jongeren, vallen o.a. te noemen: *Ik ben niet machteloos – Ik ben niet gelovig – Wat kan ik eraan doen?* Stichting Levensvorming Jeugd en Jongeren bisdom Den Bosch, 1980; *'Maar ik weet niet hoe!'* Handreiking voor het opzetten van een jongeren catechese vanuit de plaatselijke geloofsgemeenschap. Assen, DPC, z.j., 32 pp.; *Wie de jeugd heeft...* Kleine handreiking bij de geloofsopvoeding. Alkmaar, Prov. Herv. Jeugdraad, z.j. 26 pp.;

Leren bij het leven. Handreiking voor begeleiders van jongerenkatechese. Assen, DPC, 1981, 32 pp.; K. Schippers, *Werkplaats catechese*. Doelbepaling en organisatie jongerenkatechese, Kok, Kampen, 1982, 70 pp.; J. Esveldt-E. Fonteijn, *Creatieve catechese*. Een handreiking voor variatie in de catechisatie. Nijkerk, Callenbach, 1984, 96 pp. Wat betreft kinderen kunnen genoemd worden: *Geloofsopvoeding aan jonge kinderen*. Kampen, Kat. Centrum, 1984; G. Lieffering, *Godsdienstige opvoeding; praktische literatuursuggesties*, in *Opstap* 5(1985)2, 112-121; Chr. Gäbler, *Handboekje over leren geloven met jonge kinderen*. Delft, Meinema, 1985; *Heb je wel gehoord ...* Een handreiking voor gesprekken over geloven met kinderen. Centrum v.v. Vormingswerk, Driebergen, 1984. 40 pp.; L. Marijnissen, *Liep Jezus over het water?* Over geloven en gelovig opvoeden. Hilversum, Gooi en Sticht, 1981. 208 pp.; H. Zink-J. Zink, *Komt onze poes ook in de hemel?* Een eerlijke godsdienstige opvoeding voor kinderen tot zes jaar. Ede, Zomer & Keuning, 1983. 160 pp.; I. Mieth, *Heeft God de muggen geschapen?* Kinderen vragen een antwoord. Antwerpen-Amsterdam, Patmos, 1981. 112 pp.; H. Thielicke, *Met kinderen praten over God*. Wegwijzer voor jonge ouders die het christelijk geloof willen doorgeven. Ede, Zomer & Keuning, 1981. 176 pp.; *Opvoeden en geloven*. Werkboek voor een project met ouders en kinderen. Tilburg, Kat. Centrum, 1983

33. W. Ytsma-D. Brokerhof, *Godsdienstige opvoeding in het geding*. De grondslag en de knelpunten van diverse kanten belicht. Kampen, Kok, 1984. 208 blz.

34. Tj. v.d. Berk, *Vluchten kan niet meer*. Rapsodische verkenningen over catechese, school, geloof en opvoeding. Antwerpen-Amsterdam, Patmos, 1979. 175 pp. Voor een uitgebreide bespreking van dit boek zie *Verbum* 46(1979)8, 334367.

35. Tj. v.d. Berk, *Opvoeden in geloven*. Gedachten over school, geloof en opvoeding. Hilversum-Antwerpen, KRO/Patmos, 1980. 192 pp.

36. W. v. Dongen, *Katechese in het voortgezet onderwijs*. Hedendaagse stromingen in Nederland vergeleken met elkaar en met kerkelijke dokumemen, Nijmegen, NRK, 1982. 62 pp.

37. *Tussen kansel en leslokaal*. Beschouwingen over de relatie kerk en school. Voorburg, Prot. Stichting Lectorvoorlichting, 1983, 48 pp.

38. Tj. v.d. Berk e.a., *De waarheid duurt maar één moment*. Uitgaan van de situatie in de catechese. Antwerpen-Kampen, Patmos/Kok, 1984. 152 pp

39. J. v. Lier-J. Simons (red), *Spanningen rond catechese*. Tijdsopname. Nijmegen, HKI, 1982. 100 blz.

40. Zie *TvT* 22(1982)3.

41. Zie *Verbum* 49(1982)1-2.

42. Zie *Verbum* 49(1982)7-8 en 50(1983)1.

43. J. v. Lier (red), *Levensbeschouwelijke vorming in de samenwerkingsschool*. Nota VKD, 1983. 88 pp.

44. *Katechese en andere levensbeschouwelijke vorming in het katholiek voortgezet onderwijs*. Een verkenning van keuzen t.b.v. beleidsontwikkeling. Studiekomm. NRK/NKSR, Nijmegen-

Den Haag. Den Bosch, Uitg. KPC, 1985. 80 pp. Vgl. ook het themanummer van *Verbum* over LEVO, 1985-7/8.

45. Een en ander hangt ook samen met de mogelijke invoering van een nieuw leergebied 'geestelijke stromingen' op VO-scholen in Nederland. Over inhoudelijke, politieke etc. aspecten wordt momenteel volop discussie gevoerd.

46. *Richtlijnen voor het onderzoek naar anti-judaïsme in catechetisch materiaal*. Amsterdam, OJEC, 1985. 44 pp.

47. *Het beeld van joden en jodendom in catechetische methoden*. Een onderzoek ten behoeve van predikanten, katecheten en producenten van catechetisch materiaal. Studiekomm. v.d. Raad v.d. verhouding van kerk en Israël en de Raad v.d. Katechese. Driebergen, Centrum v. Edukatie, 1984, 60 pp.

48. M. v.d. Boom e.a., *Werkelijkheid en fictie in godsdienstonderwijs en catechese*. Een bundel opstellen. Delft, Meinema, 1983. 144 pp.

49. D. Brokerhof-W. Ytsma, *Een nieuwe kijk op godsdienstonderwijs*. Fundering en uitwerking van een thematische aanpak. Enschede-Hoevelaken, SLO/CPS, 1982. 76 pp.

50. D. Brokerhof-W. Ytsma, *Godsdienstonderwijs in het schoolwerkplan*. Bouwen aan een schoolvak door de ontwikkeling van een deelschoolwerkplan. Enschede-Hoevelaken, SLO/CPS, 1984. 76 pp. Stappen voor verdere ontwikkeling van catechetische leer- en werkplannen werden gedaan in *Planning van catechese op de basisschool* (Nijmegen, NRK, 1983, 130 pp.)

51. N. Bulter-P. Franken-J. Simons (red), *Dossier Bijbel en catechese*. HKI, Nijmegen, 1985. 452 pp.

52. N. Bulter-J.v. Lier-M. de Valk-Brou-, *Open boek*. Inleiding op een serie projecten bijbelcatechese. HKI, Nijmegen, 1983, 32 pp.

53. *Rapport kinderbijbels*. NBG/KBS, Haarlem-Boxtel, 1972.

54. R. Smit, *Kinderbijbels vergeleken*. Een beschrijving van ruim vijftig kinderbijbels verkrijgbaar in het Nederlandse taalgebied. Bijbels Museum en Bijbelse Werkplaats, Amsterdam, 1979.

55. Th. Kersten-M. v.d. Leeden-J. Simons, *Naar Gods-beeld*. Een kijk- en praatboek. Nijmegen, HKI, 1984. 96 pp.

56. P. Franken-Th. Kersten, *Rijk van gerechtigheid*. Een kijk- en praatboek rond het Onze Vader. Nijmegen, HKI, 1985. 112 pp.

57. A. Kessel, *Sta eens even stil*. Een bundel verhalen om met drie oren naar te luisteren. Haarlem, Gottmer, 1977, 1985 (6^e), 224 pp.

58. A. Kessel, *Ontdek het zelf*. Verhalen en gedichten om te beluisteren ... te lezen ... en misschien soms te zien. Haarlem, Gottmer, 1978.

59. A. KesseIer, *De feesten van het jaar*. Een verhalenboek over feesten en seizoenen. Haarlem, Gottmer, 1982. 304 pp.
60. W. HesseIs, *Tekenen van leven*. Beelden over vernietiging, onrecht, onderdrukking, vervreemding, dood, bezinning, opstaan, bevrijding. Westzaan, 1983.
61. *Al de dagen van ons leven*. Altiora, Averbode, 1986.
62. Aldus in de vooraankondiging van dit gezinsgeloofsboek.
63. Misschien mogen hier genoemd worden voor het buitenland: G. Adler-G. Vogeleisen, *Un siècle de catéchèse en France 1893 -1 980*. Histoire-déplacementsenjeux. Paris, Beauchesne, 1981. 608 pp.; A. Läßle, *Kleine Geschichte der Katechese*. München, Kösel, 1981. 232 pp.; D. Piveteau-J. Dillon, *Resurgence of religious instruction*. Conception and Practice in a World of Change. Indiana, REP, N.D. 1977. 291 pp.
64. Zie *Verbum* 47(1980)7-8. 120 pp.
65. A. Lemmens, *Schoolcatechese in Nederland*. Gisteren, vandaag en morgen. Geschiedenis van de vorm en inhoud van de catechese in de basisschool in Nederland sinds de eeuwwisseling, speciaal gezien met het oog op de plaats en de taak van de priester in deze. Roermond, Stichting Verkondiging, 1981. 288 pp.
66. Zie voetnoten 16 en 17.
67. H. Huitema-M. de Haardt, *Werschsjets parochiekatechese*. Nijmegen, HKI, 1985. 30 pp.
68. Zie *Opstap*. Werkmap voor geloofsbegeleiding. Jrg. 1984 en 1985.
69. W. Al, *Parochieopbouw*. Op het breekvlak van culturen en generaties. Hilversum, Gooi en Sticht, 1984. 160 pp.
70. H. Siebens, *Op de tast*. Werkdocument voor en over bijdetijdse parochiekatechese. Leuven, Acco, 1981. 196 pp.
71. *Handreiking aan vrijwilligers in het pastoraat*. Hilversum, Gooi en Sticht, 1979 vvo (Iosbl. uitg.).
72. *Te rade gaan*. Multimediale toerusting over parochies en parochiebeleid. Zeist, KKE, 1983. (Iosbl. uitg.).
73. H. Huitema-M. de Haardt, *Levende stenen*. Katechetische brochure voor vrijwilligers. Nijmegen, HKI, 1985.
74. *Bergen verzetten*. Dekenaat Bergen op Zoom, 1983 (Iosbl. uitg.).

75. A. Lalleman-K. Schippers, *Anders op weg in de catechese*. Den Haag, Boekencentrum, 1985. 160 pp.
76. M. v. Hemert-L. Spruit-Ho V. Zoelen, *Meetellen en meedoen*. Kerkelijke participatie in theorie en praktijk. Hilversum, Gooi en Sticht, 1982. 144 pp. (KASKI-rapport nr. 372).
77. L. Spruit-H. v. Zoelen, *Dopen ... ja, waarom eigenlijk?* Onderzoek naar de motieven die ouders hebben om hun kind al dan niet te laten dopen in de katholieke kerk. Hilversum, Gooi en Sticht, 1980. 160 pp. (KASKI-rapport nr. 362).
78. M. v. Hemert-M. Angenent-Vogt, *Wie vormt wie?* Onderzoek naar de vormselpraktijk in Nederlandse parochies. Hilversum, Gooi en Sticht, 1981. 96 pp. (KASKI-rapport nr. 363).
79. L. Spruit, *Aan de tafel van de Heer*. De eerste communiepraktijk in Nederlandse parochies. Amersfoort, De Horstink, 1979. 116 pp. (KASKI-rapport nr. 353).
80. Zie *Opstap* 1985/3. Ook als losse brochure verkrijgbaar (HKI).
81. H. Huitema-M. de Haardt, *Gaandeweg de weg gaan*. Raamwerk Sakramenten catechese. Nijmegen, HKI, 1985 (nog te verschijnen).
82. Th. Kersten, *Gedoopt voor mensen*. Werkboek voor catechese en liturgie. Nijmegen, HKI, 1983. 108 pp.